

Türk'yi başkumandanlığa getirmek istedi. Ancak bu durum Boğa es-Sagır ile Vasîf'i endişelendirdi. Boğa es-Sagır ile Vasîf'in kendisine karşı bir eylem gerçekleştireceğini haber alan Bâgîr et-Türkî adamlarıyla görüşerek halifenin ve bu iki kumandanın katledilmesini kararlaştırdı. Bunu duyan Halife Müstaîn - Billâh, Boğa es-Sagır ve Vasîf ile anlaşıp Bâgîr et-Türkî'yi hapsedti. Bu sırada Bâgîr'in askerleri ve mevâlî ayaklanıp el-Cevsaku'l-Hâkânî'yi bastı. Tehlikenin giderek büyümesi üzerine Bâgîr hapisnede öldürüldü, fakat bu olay karşılıkları daha da arttırdı. Boğa es-Sagır ile Vasîf isyanı bastırmak için Megâribe ve Şâkiriyye'ye mensup bir grup askeri Bâgîr et-Türkî'nin adamlarına karşı sevkettiyse de isyan bastırılmadı. Halife, Vasîf ve Boğa es-Sagır ile birlikte Sâmerâ'yi gizlice terkedip Bağdat'a hareket etmek zorunda kaldı. Müstaîn - Billâh, Bağdat'ta Vali Muhammed b. Abdullah b. Tâhir tarafından karşılandı (5 Muharrem 251 / 6 Şubat 865). Sâmerâ'daki bazı kumandan ve devlet adamları da Bağdat'a gitmeye başladılar. Bu gelişmelerden rahatsız olan Türk askerleri, Ferganalılar ve diğer mevâlî Müstaîn - Billâh'a elçi gönderip hatalarını itiraf ettiler, geri dönmelerini istediler ve kendisine bundan sonra sadakatle hizmet edeceklerini bildirdiler. Fakat halife onların tekliflerini kabul etmedi. Bunun üzerine Türk askerleri, siyasî otoritelerinin sarsılmasından endişe edip Müstaîn - Billâh'ın yerine Mu'tez - Billâh'ı halife yapmaya karar verdiler ve onu el-Cevsaku'l-Hâkânî'deki hapisneden çıkarıp halife ilân ettiler (11 Muharrem 251 / 12 Şubat 865). Vilâyetlere mektup göndererek Müstaîn - Billâh'ın hal'edildiğini ve yerine Mu'tez - Billâh'ın geçtiğini bildirdiler.

Böylece aynı anda biri Bağdat'ta, diğeri Sâmerâ'da olmak üzere iki Abbâsî halifesi ortaya çıkmış oldu. Mu'tez - Billâh, bu ikiliğe son vermek için Bağdat Valisi Muhammed b. Abdullah b. Tâhir'e haber gönderip onu kendi saflarına çağırıdıysa da teklifi kabul görmedi. Ancak Boğa el-Kebîr'in Humus'ta bulunan oğlu Mûsâ, Mu'tez - Billâh tarafına geçince dengeler değişti. Bu gelişmeden cesaret alan Mu'tez - Billâh kardeşi Ebû Ahmed'i büyük bir orduyla Bağdat'a gönderdi (23 Muharrem 251 / 24 Şubat 865). Bağdat uzun süre muhasara edildi. Muhasaradan dolayı perişan olan halk validen Mu'tez - Billâh'ın saflarına katılmasını, Müstaîn - Billâh'tan da halifelikten çekilmesini istedi. Ebû Ahmed ile görüşen Vali Muhammed b. Abdullah, Mu'tez - Billâh'a biat etmeye razı oldu ve

Müstaîn - Billâh'ın halifelikten hal'edilmesi kararına katıldığını bildirdi (4 Muharrem 252 / 25 Ocak 866).

Müstaîn - Billâh bu karar üzerine kendisine 50.000 dinar para ayrılması, 30.000 dinarlık bir yerin iktâ edilmesi ve Mekke'ye gidinceye kadar Vâsıt'ta ikametine izin verilmesi şartıyla hilâfetten çekildi ve Mu'tez - Billâh resmen halife ilân edildi. Halk el-Mescidü'l-câmi'de toplanan Kadî İbn Ebû Şevârib Hasan b. Muhammed yeni halife için biat aldı. Müstaîn - Billâh'ı da oraya getirtti ve ona hilâfetten kendi isteğiyle ayrılıp ayrılmadığını sordu. O da kendi arzusuyla ayrıldığını söyleyip Mu'tez - Billâh'a biat etti. Müstaîn - Billâh, hilâfet alâmetlerinden olan asâ ve bürdeyi görevlilere teslim ettikten sonra ailesiyle birlikte Vâsıt'a hareket etti (3 Muharrem 252 / 24 Ocak 866). Tolunoğulları hânedanının kurucusu Ahmed b. Tolun da ona nezaret etmekle görevlendirildi. Müstaîn - Billâh 3 veya 6 Şevval 252'de (17 veya 20 Ekim 866) Mu'tez'in görevlendirdiği hâcib Saîd b. Sâlih tarafından Sâmerâ'da öldürüldü. Müstaîn, Ebû'l-Abbas es-Seffâh ve Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan sonra babası halife olmadığı halde hilâfet makamına geçen ilk şahıstır. Mütevekkil - Alellah ve Muntasir - Billâh'ın başına gelenleri iyi bildiği için Türk kumandanların icraatına müdahale etmekten çekinmiş ve onların her isteğini yerine getirmiştir. Çok cömert olduğu, kendinden önceki halifelerin biriktirdiği altın, mücevherat, silâh ve diğer değerli eşyayı bütün uyanılara rağmen dağıttığı kaydedilmektedir.

Müstaîn - Billâh'ın halifelik dönemi karışıklıklar içinde geçmesine rağmen Bizans'a karşı yaz seferleri sürdürüldü. Halife 249 (863) yılında Ca'fer el-Hayyât ile Ömer b. Abdullah el-Akta'ı Bizans'a karşı sefere mehur etti. Ömer Anadolu içlerine kadar ilerledi. Türk kumandanı Bilgeçür 250 yılı yazında (864 yazı) Anadolu'ya hareket etti. Bilgeçür ertesi yıl daha büyük bir orduyla Anadolu seferine çıktı. Aksaray-Niğde arasında bulunan Matmûre'yi alıp çok sayıda esir ve bol miktarda ganimetle geri döndü.

Ali evlâdının başlattığı isyanlar da Müstaîn - Billâh'ı meşgul eden önemli olaylar arasında yer alır. Tâlibiyyîn'den Yahyâ b. Ömer el-Hüseynî 250'de (864) Kûfe'de beytümâli ele geçirip mahkûmları serbest bıraktı. Müstaîn sevkettiği ordularla bu isyanı bastırdı ve Yahyâ b. Ömer öldürüldü. Aynı yılın ramazan ayında (Ekim 864) Hasan el-Alevî Taberistan'da ayaklandı. Ab-

bâsî kuvvetleri Hasan el-Alevî'yi mağlûp ederek 300'den fazla taraftarını katletti. Ancak Taberistan halkının coşkuyla desteklediği Hasan el-Alevî mücadeleye devam edip Taberistan'a hâkim olmayı başardı (254/868). Muhammed b. Ca'fer el-Hüseynî'nin Rey şehrinde başlattığı isyan Horasan Valisi Muhammed b. Tâhir tarafından bastırıldı ve Muhammed b. Ca'fer esir alındı (251/865). Yine Ali evlâdından olan Hüseyin b. Muhammed 251 yılı sonlarında (865 sonları) Kûfe'de isyan etti. Kûfeliiler ve Benî Esed kabilesi tarafından da desteklenen bu isyan Halife Müstaîn - Billâh'ın gönderdiği Müzâhim b. Hâkân kumandasındaki kuvvetlerce bastırıldı (253/867). Hüseyin b. Ahmed el-Kevkebî 251 Rebiülevvelinde (Nisan 865) Kazvin ve Zencan'ı ele geçirdi. Bu isyan Boğa el-Kebîr'in oğlu Mûsâ tarafından bertaraf edildi. Aynı yıl İsmâil b. Yûsuf el-Hasenî el-Alevî Mekke'de ayaklandı ve Mekke halkı bu yüzden büyük sıkıntılarla karşılaştı, isyanı Ebû-Sâc bastırdı (252/866).

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kübi, *Târîh*, II, 494-499; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 254-363, 396, 442, 446-447; Mes'ûdî, *Mürüccü'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 144-165; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târîhi'l-hulefâ'* (nşr. Kâsım es-Sâmerâî), Leiden 1973, s. 123-127; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahri*, s. 240-242; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 301 vd.; Belevî, *Siretü Ahmed b. Tolun* (nşr. M. Kürd Ali), Kahire, ts. (Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye), s. 36-42; G. le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, bk. İndeks; Hudaîrî, *Muḥâdarât: 'Abbâsiyye*, s. 272-281; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 113-120, 125-139, 140, 155, 156, 175, 178, 183-185; H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London 1986, s. 173-175; Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri (250-316/864-929)* (doktora tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 68 vd.; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdı*, İstanbul 2004, s. 319-329; C. Melchert, "Religious Policies of the Caliphs", *Islamic Law and Society*, III/3, Leiden 1996, s. 330-333; K. V. Zetterstéen, "Müstaîn", *İA*, VIII, 826; a.mlf. - [C. E. Bosworth], "al-Musta'în", *EI²* (İng.), VII, 722-723.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SÂDEDDİN

(ö. 1202/1788)

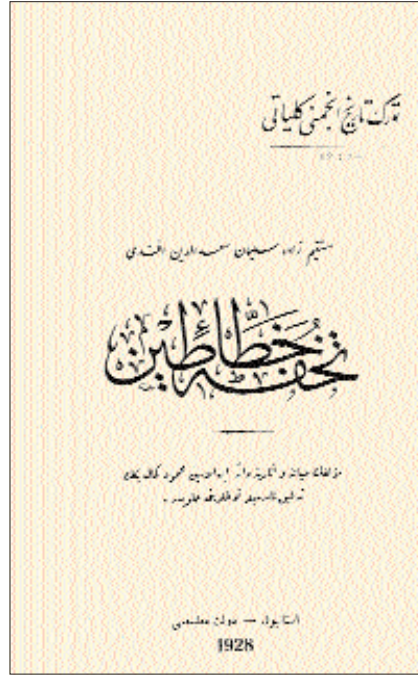
Biyografi âlimi, mutasavvıf ve hattat.

Receb 1131'de (Mayıs - Haziran 1719) İstanbul Atikalipaşa semtinde dünyaya geldi. Babası, Beyazıt'taki Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Medresesi müderrislerinden Mehmed Emin Efendi'dir. Şam ve Edirne

MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SÂDEDDİN

kadılıklarında bulunan dedesi Mehmed Müstakim Efendi'ye nisbetle "Müstakimzâde" diye şöhret buldu. Babasının yanı sıra Fâtiḥ Camii imamı Seyyid Yûsuf Efendi, Yemliha Hasan Efendi, Hanîf İbrâhîm Efendi, Abbas Vesim Efendi gibi âlimlerden ders aldı, Arapça ve Farsça öğrendi. Sülûs ve nesihî Eğrikapılı Mehmed Râsim, ta'lik yazıyı önce Fındıkzâde İbrâhîm, ardından Kâtibzâde Mehmed Refîî efendilerden öğrenerek kendini yetiştirdi. Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Mehmed Emin Tokadî'ye intisap ederek yedi yıl hizmetinde bulundu, kendisinden tarikat hilâfeti ve hadis icâzeti aldı. 1158 (1745) yılında mürşidinin ve arkasından annesinin vefatı üzerine derin bir üzüntüye kapıldı. Sağlığına iyi gelir düşüncesiyle Bursa'ya giderek bir süre orada kaldı. Dedeleri ve babası gibi ilmiye sınıfına girmek isteyen Müstakimzâde, 1164'te (1751) babasının ölümünden birkaç ay sonra Seyyid Murtaza Efendi'nin şeyhülislâmîliği döneminde açılan müderrislik imtihanına girdi. Ancak sakalının seyrekliği gerekçe gösterilerek başarısız sayıldı. Bu durum onu çok etkiledi. Bu tarihten itibaren bütün zamanını ilme ve eser telifine ayırdı. Hayatının son döneminde yapılan müderrislik teklifini kabul etmedi. Başta tasavvuf olmak üzere dinî ilimlerin hemen hepsinde, dil ve edebiyat sahasında çok sayıda eser kaleme aldı. Şairlik yönü de bulunan Müstakimzâde tarih düşürmede çok başarılıdır ve birçok eserinin adı ebcedle telif tarihini vermektedir. Ömrünü yoksulluk içinde geçiren Müstakimzâde hiç evlenmemiş, geçimini kitap istinsah ederek sağlamıştır. 10 Şewal 1202'de (14 Temmuz 1788) vefat etti ve Zeyrek'te Pîrî Paşa (Soğukkuuyu) Camii hazîresinde Mehmed Emin Tokadî'nin kabri yanına defnedildi.

Eserleri. A) Biyografik Eserleri. 1. Mecelletü'n-nisâb*. İslâm dünyasında yetişen meşhur şahsiyetlerin kısa biyografilerini içeren Arapça eser üzerine iki doktora çalışması yapılmıştır (Ahmed Yılmaz, *Müstakimzâde Süleyman Sadeddin: Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâbı*, 1991, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Muhammed İsa İman, *Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, Mecelletü'n-nisâb: Kişi, Eser ve Yer Adlarının Açıklamalı Dizini*, 1996, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı yazma nüshası da (Hâlet Efendi, nr. 628) Kültür Bakanlığı tarafından tıpkıbasım olarak neşredilmiştir (Ankara 2000). **2. Devhatü'l-meşâyih***. Osmanlı şeyhülislâmları hakkında yazılmış ilk eser olup müellifi tarafından iki defa zeyli yapılmıştır. Ahmed Rifat

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtin* adlı eserinin iç kapağı

Efendi de bir zeyil yazarak eserin tamamını istinsah etmiş ve bu nüsha *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul, ts., taşbaskı). **3. Tuhfe-i Hattâtin***. İslâm dünyasında hat sanatında meşhur olmuş pek çok kişinin biyografisinin alfabetik olarak yer aldığı bu eseri İbnülemin Mahmud Kemal müellif ve çalışmaları hakkında geniş bir incelemeyle birlikte neşretmiştir (İstanbul 1928). **4. Zeyl-i Hamiletü'l-küberâ**. Ahmed Resmî Efendi'nin eserinin kısa bir zeyli olup Zeynep Aycibin tarafından yayımlanmıştır ("Ahmed Resmî Efendi'nin Hamiletü'l-küberâ'sı ve Müstakimzâde Zeyli", *TTK Belgeler*, XII/26 [2002], s. 224-226). **5. Kitâbü'l-Menâkıb**. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe hakkındadır (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 2420/1, 611/7).

B) Dinî-Tasavvufî Eserleri. 1. Terceme-i Mektûbât-ı Kudsiyye. İmâm-ı Rabbânî ve oğlu Muhammed Ma'sûm'un *Mektûbât*'larının tercümesidir (İstanbul 1277). **2. Risâle-i Tâciyye**. Tarikat taçlarına dair önemli bir eser olup Helga Anetshofer ve Hakan T. Karateke tarafından tıpkıbasımı, tenkitli metni, Almanca tercümesi ve geniş bir incelemeyle birlikte yayımlanmıştır (*Traktat Über die Derwisch-*

mützen [Risâle-i Tâciyye] des Müstakimzâde Süleymân Sa'deddin, Leiden 2001). **3. Tuhfetü'l-merâm**. Müstakimzâde'nin, şeyhi Mehmed Emin Tokadî'ye sorduğu ahlâkî, tasavvufî soruları ve cevaplarını ihtiva eder (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 614/12). **4. Risâle-i Melâmiyye-i Şüt-târiyye**. Bayramî Melâmîliği'nin tarihine dair temel eserlerden biridir (Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1164). **5. Şerh-i Vird-i Settâr**. Yahyâ eş-Şirvânî'nin evrâdının tercüme ve şerhidir (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 611/5; Esad Efendi, nr. 1405/2). **6. Akidetü's-sûfiyye** (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1684/6; Pertev Paşa, nr. 292/3). **7. Hulâsatü'l-Hediyye**. Şeyh Mehmed Nazmî Efendi'nin *Hediyyetü'l-ihvân* adlı eserinin ihtisarıdır (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 1082). **8. Âsârü adîde**. İçlerinde rakam adlarının geçtiği (meselâ birinci hadiste âhâd, ikinci hadiste isnân gibi) kırk hadiste derlemesi olup eserde yirmi altı, otuz bir ve otuz ikinci hadisler eksiktir (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 625/21). **9. el-Âsârü'l-ehab li-meyli hubbi'l-Arab**. Araplar'ı ve Arapça'yı sevmekle ilgili kırk hadisin tercümesidir (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 614/9). **10. Hücetü'l-hattî'l-hasen**. Güzel yazı yazma ile ilgili kırk hadis ve şerhleri olup (Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 5451/2) *Tuhfe-i Hattâtin*'in baş tarafına da eklenmiştir. **11. Turarü's-selâm li-ahrârî'l-İslâm**. Selâm ve selâmlaşma hakkında noktasız harflerden oluşan kırk hadis ile noktasız harflerle yapılmış şerhleridir (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 614/14, 625/28; Fâtiḥ, nr. 5451/3). **12. Şerefü'l-akide**. İmâm-ı Âzam'ın *Fıkhü'l-ekber*'inin tercüme ve şerhi olup *Fıkh-ı Ekber Tercemesi* adıyla basılmıştır (İstanbul 1314). **13. Tahki-ku's-salavât**. Namazla ilgili çeşitli konuları ihtiva eder (Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 5451/5; Esad Efendi, nr. 1849/3). **14. es-Salavâtü's-şerîfe** (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 625/3). **15. Tefsîru sûreti'l-Fâtiha** (Pertev Paşa, nr. 1191/1). **16. Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî** (İstanbul 1260, 1282).

C) Edebî Eserleri. 1. Terceme-i Kânûn-ü'l-edeb. Hubeys et-Tiffîsî'nin *Kânûn-ü'l-edeb fî zabḥi kelimâti'l-'Arab* isimli Arapça-Farsça eserine Türkçe'lerinin de ilâvesiyle meydana getirilmiş ansiklopedik bir sözlüktür. Dört büyük cilt halindeki müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Reşid Efendi, nr. 950-953). **2. Şerh-i Divân-ı Ali**. Hz. Ali divanının nazmen tercümesi ve nesren şerhi olan eser (Bulak 1255) Şakir Diclehan tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (İstanbul

1981). Müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Esad Efendi, nr. 2780). 3. *Durûb-ı Emsâl*. Alfabetik olarak sıralanmış 448 adet Türk atasözünü ihtiva eder (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 614/13). 4. *el-İstîlâhâtü's-Şi'riyye* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1684/5; Pertev Paşa, nr. 625/18). Eser Harun Tolasa tarafından tanıtılmıştır (*Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, sy. 2 [1981], s. 221-229) (Müstakimzâde'nin sayısı 130'u aşan eserlerinin bir listesi ve yazmaları için bk. *Tuhfe*, neşredenin girişi, s. 32-83; Yılmaz, *Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin*, s. 75-169).

BİBLİYOGRAFYA :

Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nişâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 50, 83, 100, 152, 162, 163, 178, 253, 254, 299, 308, 313, 348; a.mlf., *Tuhfe*, s. 216-217, 401, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 3-85; Suyulcuzaâde, *Devhatü'l-küttâb*, s. 130-131; Muallim Nâci, *Esâmî*, İstanbul 1308, s. 292, 298; Cevdet, *Tarih*, İstanbul 1275, IV, 237-238; *Sicill-i Osmânî*, III, 87-88; *Osmanlı Müellifleri*, I, 168; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, II, 347-349; *Hediyetü'l-ârîfin*, I, 405; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1976, II, 738-742; Babinger (Üçok), s. 345; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1984, I, 416; Ahmet Yılmaz, *Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin: Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb'ı* (doktora tezi, 1991), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Müstakimzâde ve Durûb-ı Emsâl'inin Türk Edebiyatındaki Yeri ve Önemi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, Konya 1999, s. 225-271; a.mlf., "Müstakimzâde'nin Kasîde-i Aynîyye Tercümesi ve Şerhi", a.e., sy. 9 (1999), s. 241-264; a.mlf., "Türk Edebiyatında 'Esmâ-i Nebeviyye-i Şerîfe'yi Tadât Geleneği ve Müstakimzâde'nin Mir'âtü's-safâ İsimli Risâlesi", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsîkîsi Dergisi*, II/4, Konya 2004, s. 159-172; M. Şinasi Acar, *Ünlü Hattatların Mezarları: Gelimli Gidimli Dünya*, İstanbul 2004, s. 58; Halil İbrahim Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidilik: XII/XVIII. Yüzyıl*, Ankara 2004, s. 215-222; M. Kemal Özergin, "Müstakimzâde'nin Besteciler Fihristi", *Nesil*, IV/43, İstanbul 1980, s. 9-13; B. Kellner-Heinkele, "Müstakim-zâde", *El²* (İng.), VII, 724-725.

AHMET YILMAZ

MÜSTA'LÎ-BİLLÂH el-FÂTİMÎ (المستعلي بالله الفاطمي)

Ebü'l-Kâsim el-Müsta'lî-Billâh Ahmed b. el-Müstansır-Billâh Mead el-Fâtımî (ö. 495/1101)

Fâtımî halifesi
(1094-1101).

20 Muharrem 467'de (15 Eylül 1074) Kahire'de dünyaya geldi. 468 (1075) veya 469 (1076-77) yıllarında doğduğu da rivayet edilir. Halife Müstansır-Billâh'ın en kü-

çük oğludur. Babasının öldüğü, İsmâîliler'ce kutsal sayılan idü'l-gadir günü (18 Zilhicce 487 / 29 Aralık 1094) hilâfet makamına geçti. Ancak hilâfet, Müstansır-Billâh'ın Fâtımî akidesine uygun biçimde veliaht tayin ettiği büyük oğlu Ebû Mansûr Nizâr'ın hakkıydı. Buna rağmen Fâtımîler'in güçlü veziri ve başkumandanı Efdal b. Bedr el-Cemâlî kendisine karşı davranışlarından rahatsız olduğu Nizâr'ın yerine kız kardeşi Sittülmülk ile evli olan Ahmed'i Müsta'lî-Billâh lakabıyla halife ilân etti. Ebû Mansûr Nizâr da öldürülme korkusuyla İskenderiye'ye kaçtı. Burada Vali Nâsırüddeve Aftegin et-Türkî'nin desteğiyle Mustafa-Lidînillâh lakabıyla halife ilân edildi. Durumu öğrenen Efdal b. Bedr el-Cemâlî süratle İskenderiye'ye hareket etti ve başlangıçta zorlanmasına rağmen isyanı bastırdı. Nizâr ve Nâsırüddeve Aftegin esir alınıp Kahire'ye götürüldü; Aftegin hemen öldürüldü, Nizâr hapse atıldı (488/1095). Fâtımî-İsmâîlî davetinin tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil eden bu olaydan sonra Fâtımî İsmâîlîliği Müsta'liyye ve Nizâriyye olmak üzere birbirine düşman iki gruba ayrılmıştır. Mısır, Suriye, Yemen ve Hindistan'daki İsmâîliler Müsta'lî-Billâh'ı, Hasan Sabbâh'ın liderliğindeki İran İsmâîlileri ise Nizâr'ı halife olarak tanımıştır.

Abbâsiler, Müsta'lî-Billâh döneminde Selçuklu desteğine güvenerek Fâtımîler aleyhindeki faaliyetlerini sürdürdüler. 488'de (1095) Bağdat'ta Fâtımîler'in nesep ve şecerelerinin şüpheli olduğuna dair bir yazı hazırlayıp her tarafa gönderdiler. Müsta'lî-Billâh devrinde Fâtımî-Selçuklu ilişkileri oldukça gerginleşti. İbnü'l-Esir, Selçuklular'ın Gazze bölgesine kadar ilerleyip Suriye şehirlerine hâkim olduğunu gören Fâtımîler'in Suriye'yi işgal etmeleri için Haçlılar'a davette bulduklarını kaydeder (*el-Kâmil*, X, 273). Bu dönemde Suriye ve Filistin'e hâkim olan Selçuklular Sünnîliği bölgede hâkim mezhep haline getirdiler. Bundan rahatsız olan Fâtımîler harekete geçip Kudüs'ü işgal ettiler, ardından bazı yeni siyasî ve askerî stratejiler geliştirmeye çalıştılar. Meselâ Müsta'lî-Billâh, Halep Selçuklu Meliki Rıdvân b. Tutuş'a özel bir elçilik heyeti gönderip kendisini metbû tanımını istedi, bunun karşılığında askerî ve malî yardımda bulunarak kardeşi Dukak'ın Dimaşk'ı almasını sağlayacaklarını bildirdi. Rıdvân da bu teklifi kabul ederek hutbeyi Müsta'lî-Billâh adına okuttu. Bu durum

Sünnî İslâm dünyasında tepkiyle karşılandı. Rıdvân, yakın dostları Yağısyan ve Sökmen'in isteği üzerine dört hafta Fâtımîler adına okuttuğu hutbeye son verip tekrar Abbâsiler ve Selçuklular adına hutbe okutmaya başladı (12 Şevval 490 / 22 Eylül 1097).

Müsta'lî-Billâh döneminde Suriye Haçlı istilasına uğradı. Efdal b. Bedr el-Cemâlî, Haçlı istilasından kısa bir süre önce Artuklular'dan Sökmen b. Artuk ve Necmeddin İlgazi'nin hâkimiyetinde bulunan Kudüs'ü ele geçirdi (Şâban 491 / Temmuz 1098). Ancak çok geçmeden Haçlılar Kudüs'ü Fâtımîler'den alıp binlerce Müslümanı katlettiler (23 Şâban 492 / 15 Temmuz 1099), daha sonra Askalân'ı muhasara ettilerse de alamadılar. 493'te (1100) Kaysâriye ve Arsûf, 495'te (1101-1102) Yafa Haçlılar'ın eline geçti. Efdal b. Bedr ve Müsta'lî-Billâh, güçlü ordulara ve malî imkânlarla sahip olmalarına rağmen bölgeyi Haçlı istilasından kurtaracak ciddi bir cihad harekâtına teşebbüs etmediler.

Müsta'lî-Billâh 17 Safer 495'te (11 Aralık 1101) Kahire'de öldü. Çağdaşı tarihçi İbnü'l-Kalânîsi onun övgüye değer güzel hasletlere sahip olduğunu, askerlere ve halka çok iyi davrandığını söyler (*Târîhu Dimaşk*, s. 228). Müsta'lî-Billâh devrinde Mısır halkı Efdal b. Bedr'in gayretleriyle refah ve huzur içinde yaşadı. Yerine oğlu Âmir-Biahkâmillâh geçti.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Kâsim İbnü's-Sayrafi, *el-Kânûn fi divâni'rr-resâ'il* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1410/1990, s. 100-101; İbnü'l-Kalânîsi, *Târîhu Dimaşk* (Zekkâr), s. 228; Ali b. Zâfir, *Ahbabârü'd-düveli'l-munka'ât'a* (nşr. A. Ferré), Kahire 1972, s. 82-86; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 497-498; IX, 8, 46, 208, 255; X, 273; Müstansır-Billâh, *es-Sicillâtü'l-Müstansırîyye* (nşr. Abdülmün'im Mâcid), Kahire 1954, s. 109-118, 140-152 (sicil nr. 35, 43); İbn Müyesser, *el-Müntekâ min ahbâri Mısır* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1981, s. 99; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 178, 180, 450; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1383/1963, V, 142-169; Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu'd-devleti'l-Fâtımîyye*, Kahire 1981, s. 171-173; a.mlf. – Ali İbrâhim Hasan, *en-Nüzumü'l-İslâmiyye*, Kahire, ts. (Mektebetü'n-nehdâti'l-Misriyye), s. 133-135, 190; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi*, Ankara 1987, s. 168-169, 174-175; De L. O'Leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi 1987, s. 211-217; Farhad Daftary, *The Assassin Legends: Myths of the Isma'ilis*, London-New York 1994, s. 28-29, 176-179; a.mlf., *Muhallif İslâm'ın 1400 Yılı İsmâîlîler: Tarih ve Kuram* (trc. Ercüment Özkaya), Ankara 2001, s. 305-367; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* (trc. Fikret İşiltan), Ankara 1998, I, 176; II, 13, 53, 60, 62; H. A. R. Gibb, "al-Musta'li Billah", *El²* (İng.), VII, 725.

NADİR ÖZKUYUMCU